

DİN & FELSEFE

ARAŞTIRMALARI

Religion and Philosophical Research

E-ISSN: 2667-6583

Haziran | June 2022

Cilt | Volume: 5 - Sayı | Number: 1

REALİTE: BİR MÜŞTERİNİN REHBERİ

Reality: A Shopper's Guide

Yazar | Author

PAUL NEDELISKY

Çevirmen | Translator

Abdulsamet ŞENTÜRK

emirberfedailer@gmail.com

Makale Türü | Type of Article: Çeviri | Translation

Başyuru Tarihi | Date Received: 16.03.2022

Kabul Tarihi | Date Accepted: 20.05.2022

Atıf | Cite As

Nedelisky, P. "Realite: Bir Müşterinin Rehberi". çev. Abdulsamet Şentürk. *Din ve Felsefe Araştırmaları* 5/1 (Haziran 2022): 128-144.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Etik Beyanı | Ethical Statement

Bu makalenin yazarı/yazarları, hakemleri ve dergi editör grubu Din ve Felsefe Araştırmaları dergisinin Etik Kurallarına uyduklarını kabul eder.

The author/authors, referees, and journal editorial group acknowledge that they adhere to the Code of Ethics for the journal of Religion and Philosophical Research.

Copyright © Published by Din Felsefesi Derneği, Istanbul Turkey. All rights reserved.

REALİTE: BİR MÜŞTERİNİN REHBERİ*

Paul NEDELISKY**

Çeviren Abdulsamet ŞENTÜRK***

Realizm geri döndü. Yorumun ötesinde hiçbir şeyin olmadığına itikat edilen onlarca yıldan sonra Postmodern gelenekteki düşünürler realiteye (gerçekliğe) geri dönüyorlar. Aralarında Maurizio Ferraris, Graham Harman ve Markus Gabriel'in de bulunduğu kıta filozoflarından oluşan yeni bir grup, realizmin haksız yere ve pervasızca terkedildiğini iddia ediyor.¹ Onları harekete geçiren şeylerden biri sırf felsefi olsa da realizmi, her ne olursa olsun söylemlerinin yegâne hakikat olduğunu düşünerek davranan bir dünya liderleri güruhu tarafından temsil edilen kaba, Nietzscheci politik tavra karşı bir savunma olarak görüyorlar. Sosyolojide bile, rasyonel fail teorisinin cılız, metafizikten azade teorileştirmesine, “şeylerin onları ne ise o yapan nesnel doğaları ve aralarında gerçek nedensel etkileşimleri mümkün kılan güçleri olduğunu kabul eden ağır sıklet bir metafizik görüş” olan “eleştirel gerçeklik” eşlik etti.²

Bu arada, Analitik felsefe başlangıcından bu yana ağırlıklı olarak realist kalmasına rağmen aynı zamanda zihnin dışında bir dünyanın bilgisini ya da herhangi bir bilgiyi talep etmekte hakikaten haklı olup olmayacağımız sorusuyla da boğuşmuştur.³ Ancak, son zamanlarda analitik muhitten düşünürler, bizim dünyaya dair fikirlerimizin bizatihi dış dünyadan radikal bir şekilde farklı olduğuna dair açıkça

---

* Bu makalenin aslı The Hedgehog Review, cilt 21, sayı 2, 2019 ilkbaharında *Reality: A Shopper's Guide* adıyla yayınlanmış ve buradan izinle Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

** Paul Nedelisky, halihazırda Virginia Üniversitesinde etik ve metafizik problemlere odaklanan bir akademisyendir. Metafizik alanda yaptığı çalışmaların odak noktasında; dünyanın temel yapıtışı olarak düşündüğü realitenin kurucu unsurları vardır. Bir başka deyişle o, tecrübe alanına değil tecrübe alanının kurucu unsurlarının neliğine ve bunların gerçeklikle ilişkisine yoğunlaşmıştır. Seven Society'nin Üstün Öğretim Yüksek Lisans Bursu'nun onur ödülü de dahil olmak üzere birçok öğretim ödülü kazanmıştır. Nedelisky, 2013 yılında Virginia Üniversitesi'nde Felsefe alanında Doktora derecesini almıştır. *Hunter of Science and the Good: The Tragic Quest for the Foundations of Morality*, (Yale, 2018), kitabının ortak yazarıdır. (e-posta: paul.nedelisky@gmail.com).

1 Bu düşüncenin örneklerini görmek için bkz: Ferraris'in *A Manifesto of Realism* (Albany, NY: SUN Press 2014), Harman'ın *Speculative Realism: An Introduction* (Cambridge, England: Polity, 2018) ve Gabriel'in (şaşırtıcı bir başlık) *Why the World Does Not Exist* (Cambridge, England: Polity, 2015). Ferraris'in eseri Kemal Atakay tarafından *Yeni Gerçeklik Manifestosu* olarak Gabriel'in eseri ise Vedat Çorlu tarafından *Dünyanın Neden Var Olmadığı Üzerine* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

² Andrew Collier, *Critical Realism: An Introduction to Roy Bhaskar's Philosophy* (New York, NY: Verso, 1994); Philip Gorski, “Beyond the Fact/Value Distinction: Ethical Naturalism and the Social Sciences,” *Society* 50 (October 2013): 543–53.

³ Radikal şüphecilik adına etkili bir savunma için bkz: *Barry Stroud's The Significance of Philosophical Scepticism* (New York, NY: Oxford University Press, 1984).

kusurlu ama kökleşmiş varsayımlara işaret ederek Kartezyen mirastan devşirilen yinelenen şüpheciliğe kafa tuttular. Ayrıca takipçilerine bizim bilinçli düşünceden bile önce gerçek bir dünyada vücuda gelen düşünürler olduğumuzu hatırlattılar.⁴

Hiç kimse hayata bir anti-realist olarak başlamaz. Gerçekten de tarihsel açıdan realizm, bizim varsayılan pozisyonumuz olarak görünüyor. O halde şu son zamanlara kadar niçin realizm bu denli ikna ediciliğini yitirdi?⁵ Belki de anti-realizmin aydınlanmanın bazı umulmayan sonuçlarından biri olduğu cevaplardan biri olabilir.⁶

UMULMAYAN AYDINLANMA

Çoğu olmasa da belli sayıda Aydınlanma düşünürü aklın zaferinin ve yeni bilimin doğuşunun insanlığın beklentilerini ve maddi koşullarını daha iyiye götürebileceğine inandı.⁷ Bu anlamda bilginin, insanlığı geri bırakan zincirleri kırarak, onu azat ettiğini düşündüler.⁸

Ancak teknoloji ve tıp yoluyla pratize edilen bu dönüştürücü bilgi, şüpheci insan yaşamını iyileştirirken akla hayale sığmayacak toplumsal ve kurumsal dönüşümleri de beraberinde getirdi. Gittikçe, ulaşım mekanik, iletişim kitlesel ve insan toplumu soyut ve gayri şahsi görünür oldu. İnsanlar, tasarlanmış mekânlar ile son derece özel etkileşimlere girerek, büyük oranda doğadan kopuk yaşadılar. Aydınlanma biliminin yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkan sanayileşme, kentleşme ve diğer sosyokültürel etkiler birçok insan deneyiminin doğal (ya da gerçek) dünyası ile yapay dünyası arasındaki sınırı bulanıklaştırdı. Kimileri için, böyle bir “de-realization” anlayışı, zihinden bağımsız bir gerçekliğe erişmenin inandırıcılığını baltalamaya başladı.⁹

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında yazan Friedrich Nietzsche, Aydınlanma biliminin sunduğu dünya görüşünün nesnel ahlaka yaşam alanı bırakmadığı sonucuna vardı. Nietzsche, çekiçle felsefe yaparak, büyük-dönüştürücü fikirlerin, etkili düşünürlerin bakış açılarının olgunlaştırılmasından daha fazlası olmadığını ve bu yüzden gerçekliğin nesnel temsiline dair az veya çok hiçbir iddiası olmadığını ilan etti. Nietzsche hakikat fikrinin, aslında, ötekini manipüle etmek ve ona hükmetmek

⁴ Örneğin bkz: Hubert Dreyfus and Charles Taylor, *Retrieving Realism* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015).

⁵ Yazar, bugün hortlayan realizme dönüş hareketlerini (realist turn) dikkate aldığı için “şu son zamanlara kadar” istisnasını ekliyor. Bugünlerde hararetlenen realizm tartışmalarına kısa bir bakış için bkz: İbrahim Bahçi, “Çağdaş Felsefede Realizm Tartışmalarına Giriş: Kavramsal Çerçeve ve Günümüz Realist Turn’lerin Mahiyetine Dair”, *Gerçekliğe Yeni Bir Çağrı Salgın Günlerinde Felsefe*, gaz. İbrahim Halil Üçer (İstanbul: İlem Yayınları, 2021), 173-255. (m.n).

⁶ İlerleyen satırlarda Ferraris’in Yeni Gerçekçilik Manifestosundaki açıklamalarından yararlanıyorum.

⁷ “Umulmayan Aydınlanma” başlığı ve makalenin bu bölümünün olay örgüsü, Brad Gregory’nin *The Unintended Reformation: How a Religious Revolution Secularized Society*’sinde modernitenin Protestanlıktan ortaya çıktığına ilişkin açıklamasını taklit ediyor.

⁸ Peter Gay’in *The Enlightenment: The Science of Freedom* (New York, NY: Borzoi Books, 1969)’da yaptığı destekleyici açıklama bakınız.

⁹ Gary Aylesworth, “Postmodernism,” in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2015), ed. Edward N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/postmodernism/>.

için kullanılan bir iktidar aracı olduğunu savundu. Bunun sonucu İtalyan filozof Maurizio Ferraris'in belirttiği gibi: "Bilgi-güç yanılıdır; bilginin her bir formunun, gücün bir tür ifadesi sayılıp şüpheyile mütalaa edilmesi gerekliliğidir."¹⁰

Normlar, kurumlar ve kültürel formlarda somutlaşan, sadece gücün bir ifadesi olarak değerlendirilen bilgiye duyulan bu güvensizlik Michel Foucault, Jacques Derrida ve Richard Rorty gibi yirminci yy. düşünürleri tarafından irdelendi ve miras bırakıldı. Bu "Postmodern" düşünürler Aydınlanma filozoflarının insanlığın kurtuluşu addettikleri şeyi potansiyel ya da fiili bir baskı aracı olarak gördüler. Bu pozisyonun daha radikal savunucuları için gerçekliğin bilgisine yönelik herhangi bir iddianın olası suistimallerinden kaçınmanın yegâne yolu, bu tür iddiaları dekonstrükte etmek ve en nihayetinde bu tarz herhangi bir bilginin var olma imkanını reddetmektir.

REALİZMDEN REALİTEYE

Postmodern düşünce gerçeklik ve hakikat kavramlarını istikrarsızlaştıran bir politik tutumun sorumluluğunu ancak bu kadar üstlenebiliyorken, Vladimir Putin, Silvio Berlusconi ve Donald Trump, neyin makul bir şekilde doğru ve neyin "asparagas"¹¹ olduğu hakkındaki geniş çaplı kültürel uzlaşının çöküşünden yani popülerleştirilmiş Postmodern şüpheciliğin katkı sağladığı bir çöküşten nemalandılar.¹² Berlusconi'nin İtalya başbakanı olarak istikrarsız medya patronluğu sürecinde hoyratça gerçekliği istismar ettiğine şahitlik ettikten sonra Ferraris, herhangi birinin onlar hakkında ne düşündüğü dikkate alınmaksızın bazı şeylerin tam da *ne ise o olduğu* kabul edilmeden, gücü elinde tutanların iddialarına nasıl karşı çıkılacağına belirsiz olduğunu ileri sürer. O, "Çoğu Postmodern düşünürün inandığının aksine, her şeyden önce tarihin öğretilerine dayanarak, gerçeklik ve doğruluğun her daim zalimin zulmüne karşı mazlumu himaye etmeyi sağladığını düşünmek için makul sebepler olduğu" sonucuna vardı.¹³

Şu an realizme karşı duyulan Postmodern şüphenin kendisi şüphe içindeyse ya gerçekliğe karşı o kökleşmiş Kartezyen şüpheciliğe ne demeli? Hubert Dreyfus ve Charles Taylor gibi fenomenolojik eğilimi ağır basanlar tarafından geliştirilen bir cevap; Descartes'ın zihinde izole edilmiş ve temsil etmeleri gereken dünyaya kapatılmış ideler görüşünü tenkide tabi tutmaktır. Bu "iç/dış" yapısı bir kereliğine dahi kabul edildiğinde kişinin gerçek dünyaya dair fikirlerini karşılaştırmak için kafasının dışına nasıl çıkacağı her daim bir sorun olacaktır. Dreyfus ve Taylor, evvela gündelik deneyimin nesnelere anlattığımız terimler yoluyla tüm *yaşam dünyalarını*

¹⁰ Ferraris, A Manifesto of New Realism, 75.

¹¹ "Asparagas" olarak tercüme ettiğimiz "fake news" olgusunu *post-truth* tartışmalarıyla birlikte okumanın faydalı olacağını düşünmekteyiz. Post-truth ve fake news ilişkisine daha yakından bakmak için bkz: Kezban Karagöz, "Post-Truth Çağında Yayıncılığın Geleceği", TRT Akademi, 3/6, (2018): 680-708. (m.n).

¹² Bu tavrı ifşa eden en bariz örneklerden biri Almanya sağlık bakanı Karl Lauterbach'ın pandemi gerekçesiyle uygulamayı istediği yasakları temellendirirken Friedrich Engels'in aktardığı Hegel'in şu sözlerine atıf yapmasıydı: "Özgürlük zorunluluğun idradıdır". (m.n).

¹³ Age., 72.

gayri ihtiyari kabul ettiğimizi belirten alternatif bir yaklaşım önerir. Bu önsel ve düşünce ürünü olmayan bütüncül çerçeveyi varsaymaksızın ne düşüncelerimizin ne de hakkında konuştuğumuz şeylerin çoğunu tanımlayamayız bile. Bizim dünya üzerindeki seyrüseferimiz büyük oranda fiziksel çevremizle girdiğimiz, bilinçli farkındalık seviyesinin altında olan, bilişsel etkileşim yoluyla gerçekleşir. Mademki sürekli bu çevreyle temas halindeyiz o halde onun gerçek olduğunu kabul etmeliyiz.

Dünyayı nasıl yorumladığımız ve onunla nasıl etkileştığımız hakkındaki bu gözlemler makuldür. Ancak kendini adanmış bir Kartezyen, kasıtlı bir şekilde seçilmemiş olmasına rağmen, zorunlu olarak varsaydığımız *yaşam dünyamızın* bir yanılsama olabileceğine işaret edecektir. Elbette biz de hataen yanılabiliriz! Ayıyeten dış dünyanın gerçekliğini onunla girdiğimiz bilinçdışı etkileşimden elde edebiliriz ki bu da yalnızca bu etkileşimin dış dünyayla olduğunu evvelce varsayarsak olur. Yine de dış dünyayla bilinçdışı etkileşime girdiğimiz görüntüsü nihayetinde bizim yanıltıcı iç temsillerimizin (sanrı) başka bir boyutu da olabilir.

Kartezyen şüphecilerin süregelen itirazları bir kenara bırakılırsa Realizmin geri döndüğü açıktır. O halde can alıcı soru; yeni realistlerin, realist bir tavır sergilediklerinde nereye dönmeleri gerektiğidir. En nihayetinde realizm dünyanın, hakkında düşündüklerimizden ve onu nasıl yorumladığımızdan bağımsız olarak, hiç değilse kısmen nesnel bir mesele olduğu görüşüdür. Bu yeni keşfedilen gerçek dünyanın, nesnel varlığının dışında, neye benzediğini cevapsız bırakır.

Şu ana kadar, yeni realistler farklı istikametlere yöneldi. Eleştirel realistler önemli olaylar arasında salt “korelasyon” yerine gerçek nedensel etkileşimi kabul eden Aristotelesçi bir nedensellik görüşüne rücu ediyorlar.¹⁴ Ferraris, derinleşen bilim anlayışıyla genel bir aydınlanma tasavvuruna geri dönmeyi önerir.¹⁵ Ben şu anda sunulan ana akım metafiziksel teorilerin kısa bir taslağını çıkarmayı, en popüler açıklamalar üzerine eğilmeyi ve ilgili bakış açılarının görece güçlü ve zayıf yönlerini karşılaştırmaya yardım etmesi gereken kritik nazari problemleri yanıtlama hususunda birkaç ayırım yapmayı öneriyorum. Belki de rakip seçenekler arasındaki en önemli fay hattı, gerçekliğin temel yapı taşlarının ne olduğu sorusuyla belirlenir. Yani madem dışarda bir gerçeklik var o halde bu neyden meydana gelmiştir?

NATÜRALİZM, GÖZLEMLENEBİLİR VE ÖLÇÜLEBİLİR OLAN

Emsalleri arasında öne çıkan Natüralizm, analitik felsefedeki rakip görüşlerine nazaran çok daha popülerdir.¹⁶ O, fizik ve kimya gibi pozitif bilimlerde (hard science) yapılan araştırmaların arka planı olabilecek yegâne varsayım gözükmemekte hatta

¹⁴ Yeni Realist konumlanmanın aydınlanma düşüncesine karşı itirazlarına ve Kant'ın realizm üzerindeki etkisine dair daha detaylı bir okuma için bkz: Çetin Balanuye, “Yeni Gerçekçiliğin Kant Gerilimi”, Mavi Atlas, 5/2, (2017): 289-301. (m.n).

¹⁵ Agm, 84.

¹⁶ “Metaphilosophy: Naturalism or Non-naturalism?” The PhilPapers Surveys, Centre for Digital Philosophy and Philosophy Documentation Center, accessed April 24, 2019, <https://philpapers.org/surveys/results.pl>.

biyoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi daha esnek bilimlerde (soft science) bile tercih edilmektedir. Natürallizm, gerçekliğin yapı taşlarının bilimsel olarak tanımlayabileceğimiz şeyler olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre tüm mevcudat bilimin inceleyebileceği şeylerden inşa edilmiştir. Sloganik ifadesiyle: Gerçeklik bilimseldir. Bu görüşü biraz açarak natürallizmin bizi “bilimin *evveleminde* gerçekliğin en nihai temelini izah ettiği” düşüncesine zorlamadığını görebiliriz. Ancak gerçekliğin yapı taşları her hâlükârda bilimin inceleyebileceği türden şeyler olacaktır, ki böylece bunlar *ampirik koşullar*, gözlem ve ölçüme dayanan terimlerle doğru bir şekilde tabir ve tavsif edilebilecektir.

Zorunlu bir sonuç olmamasına rağmen pek çok kişi, aşağıda ifade edileceği gibi gerçekliğin hiyerarşik olarak kurulduğuna inanıyordu. Bu hiyerarşinin ilk basamağında kimyadaki moleküler entiteleri, biyolojinin incelediği canlılığın yapı taşlarını, psikolojik fenomenlere eşlik eden beyin de dahil olmak üzere insanoğlu gibi daha “*karmaşık*” yaşam formlarını oluşturan ve diğer yaşam formlarıyla koordineli olarak sosyal fenomenlerin oluşmasını sağlayan temel fiziksel varlıklar gelir.

Natürallizmin çekiciliğinin bir kısmı, Batı’da uzun süredir hâkim olan teleolojik silueti değiştirme hünerinin altında yatmaktadır. Hristiyanlığın ve Aristotelesçi düşüncenin bir sentezi olan bu görüş; herhangi bir şeyin özünün, Tanrı’nın tasarlayıp tayin ettiği o öze münhasır “*iyi*”ye ne şekilde ve nasıl yöneldiğini konu ediniyordu. Bu, bütün canlı organizmaların yaratılışsal bir teleolojiye, bir yöne ve bir sona sahip olduğu düşüncesinin ta kendisidir. Teori, Orta Çağ sentezi modern bilimin doğuşuna doğrudan katkı sağlamış olmasına rağmen onun nedensellik konusuna tümdengelimci yaklaşımı güvenilirliğini yitirdi. Çünkü Modern Bilim, teleolojiye ihtiyaç duymayan ampirik ispatlarla asırlık pek çok soruyu istikrarlı bir şekilde cevapladı. Astronomi başta olmak üzere sırasıyla mekanik, daha genel olarak fizik, kimya, biyoloji ve tıbbın pek çok alt dalı gibi önceki bin yılda çok az gelişme gösteren çalışma alanları birer birer emin adımlarla ilerledi. Burada gerçekliğin, “*iyi*”ye güdümlenmiş bir yönelimle değil gözlem yoluyla açıklandığı aşikardır.

HUMANİTAS¹⁷ SORUNU

Natürallizm, gerçek olan her şeyin kaynağının en nihayetinde bilimin tasvir edebileceği şeylere dayandığını savunduğu için diğer bazı şeylerin gerçekliği şüpheli

¹⁷ Çiğdem Dürüşken’in aktardığına göre Cicero’nun felsefi dolaşıma eklediği kavramlardan biri de *humanitas*’dır. *Humanitas*’ın “İnsancılık; insanı merkeze alan eğitim anlayışı ya da dünya görüşü” anlamına geldiğini belirten Dürüşken, Cicero’nun *Devlet Üzerine* (De Republica) isimli eserinde şu alıntıyı yaparak anlamı pekiştirir: “Hepimize insan deniyor, ancak sadece insani bilimler aracılığıyla uygarlaşmış olanlar insandır.” Ona göre ideal insan olmaya giden yol özgürlükten ve Yedi Özgür Sanat denilen insani bilimlerden geçer. Dürüşken, *humanitas*’ın böyle bir eğitimin çıktısı olduğunu ifade eder. Çiğdem Dürüşken, *Antik Çağ Felsefesi Homeros’tan Augustinus’a Bir Düşünce Serüveni*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2019), 328. Aynı zamanda Cicero *Yasalar Üzerine*’de (De Legibus) insanın akıl gibi yüce değerlere sahip olmasının Tanrıyla ortak yanı olduğunu vurguluyor. Bu aklın eğitim süreci *humanitas*’tan geçer. Cicero, *Yasalar Üzerine*, çev. Cengiz Çevik (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 34. Bauman’a göre ise Cicero, *humanitas* kavramını stoacı anlamda kullanır. Ona göre insanlık yasaların var olması halinde mümkün olacaktır. Richard A. Bauman, *Human Rights in Ancient Rome*, (Routledge: London, 2003) s. 47. (m.n).

hale gelir. İşte bilinç, değer, ahlak, anlam, teleoloji, akıl, yönelimsellik, özgür irade, yaşam, ruh ve benlik bu şüpheli şeylerdendir. Natüralistler kimi zaman bunları “ürkünç” addeder çünkü; onların perspektifinden bunlar hayaletler ve sair ürkütücü şeyler gibi fiziksel terimlerle anlaşılması zor fenomenlerdir.

Ancak bu ifadeler “ürkünç” ten ziyade biraz aşağılayıcı görüldüğünden dolayı ben bu fenomenleri ayırt edici bir şekilde insana işaret etmek için daha kadim bir terimle anacağım: *Humanitas*. Ne de olsa bu “bilimsel olmayan” fenomenlerin çoğu geleneksel *insanlık* anlayışının merkezinde yer almaktadır. İnsanlar, ulvi değerleri anlayan ve benimseyen, ötekiyle ilişkilerini bir ahlak duygusuyla sevki idare eden, anlamı takdir eden ve izini süren, akıl ve iradesiyle gerçekliği dönüştüren ve anlayan, yaşam sahibi, bilinçli benliklerdir. Bu özellikler insanoğluna hasredilemez ancak onlar insanlıkta birleşmişlerdir.

On Beşinci Yüzyıldan On Yedinci Yüzyıla uzanan modern bilimin oluşum sürecinin ardından çoğu kimse *humanitas* alanları da dahil olmak üzere bütün bir gerçeklik için natüralistik açıklamaların bulunabileceğini zannetti. Ancak henüz biyoloji, kimyanın veya fiziğin sağlam yapısını kazanamadı. Hayvan ve bitki bedenlerinin nasıl çalıştığı hakkında daha fazla bilgiye sahip olabiliriz ancak; ne yaşamın neliğine ne de canlıları, cansız olanlardan bilhassa bu denli farklı kılan şey hakkında hala elle tutulur natüralistik bir açıklama yok.¹⁸ Gerçekten de tartışmalar sorunun cevapsızlığı üzerinde dönmeye başladı. Benzer şekilde Yirminci Yüzyılın ikinci yarısında bilişsel bilimlerde ortaya çıkan devrimin; ‘bilinç’ muammasını çözmesi gerekirdi. Lakin bilişsel bilimler, bilincin ve karmaşık zihinsel süreçlerin nöral ilişkilerini çözümlmek için yoğun gayret sarf etse de hala bilincin ne olduğunu saptayamadı.¹⁹ Bilim devriminden bu yana, değer ve ahlakla ilgili çetrefilli sorunları izah etmek ve hatta karara varmaya yardımcı olmak için natüralist metodu uygulamaya yönelik sayısız girişimde bulunulmuş olursa da bunların tümü başarısız oldu. Buna rağmen hala onlara dair (buradaki zamir üst cümledeki özel olarak değer ve ahlaka genel olarak da hümanitasa gönderme yapmaktadır) kimi zaman natüralist metodolojinin gerçekte güç yetiremeyeceği şeyleri kanıtladığı iddia ediliyor.²⁰ Benzer şekilde yönelimselliği, özgür iradeyi, ruhu ve diğerlerini “natüralize etme” çabaları da başarısız olmuştur.²¹

¹⁸ Bkz: Edouard Machery, “Why I Stopped Worrying about the Definition of Life...and Why You Should As Well,” *Synthese* 185, no. 1 (March 2012): 145–64.

¹⁹ Bkz: David Chalmers, “Facing Up to the Problem of Consciousness,” *Journal of Consciousness Studies* 2, no. 3 (1995): 200–219.

²⁰ Benim James Davison Hunter ile olan kitabıma bkz: *Science and the Good: The Tragic Quest for the Foundations of Morality* (New Haven, CT: Yale University Press, 2018).

²¹ On intentionality, see Pierre Jacob, “Intentionality,” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2019), ed. Edward N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/intentionality/>. See the section “Can Intentionality Be Naturalized?” for a description of the current, less than promising proposals. On free will, see Alfred R. Mele, *Free: Why Science Hasn’t Disproved Free Will* (New York, NY: Oxford University Press, 2014). On the soul, see Mark C. Baker and Stewart Goetz,

Natüralizm, ilk sistematik kendi kendini anlamaya yönelik ilk adımı atan Aydınlanmanın süregelen mirasının bir parçasıdır.²² Ancak, Steven Pinker gibi bilim gurularından²³ ya da Maurizio Ferraris gibi yeni realistlerden aydınlanma ilkelerine dönüş için basitleştirilmiş davetler işittiğimizde bu davetleri izah etmenin zorlukları bizi durdurmalı. Bilimsel anlamlandırma biçiminin ve her şeyi bilimin temin ettiği terimlerle açıklamaya çalışan felsefenin sınırları olduğunu kabul etmek, modern bilimin sayısız başarısını inkâr etmek değildir.

ÇİFT AROMALI NATÜRALİZM

Peki ne yapmalı? Natüralistler, bu aşılması zor *açıklama problemine* iki şekilde tepki verdiler, ki bunlar bizi natüralizmin iki versiyonuyla fiilen baş başa bıraktı: *Büyülenmiş* ve *büyüsü bozulmuş* natüralizm. Büyüsü bozulmuş²⁴ natüralist açıklama zorluklarının farkındadır ve bir çözüm önerir: Natüralizm, *gerçek olmadıkları için* bilinç, ahlak ve değer gibi fenomenleri açıklamada zorlanmıştır. Biz bilinci bilimsel terimlerle açıklayamayız. Çünkü bilinç yoktur. O olsa olsa bir illüzyondur.²⁵ Aynı şekilde ahlak ve diğerlerini de bilimsel terimlerle açıklayamayız. Çünkü onlar da yoktur.²⁶ Bu düşünürlerin hatası ampirik araştırmanın güvenilir yolunu tutmak yerine sıradan deneyimi kabul etmektir.

Bu yaklaşımın problemi en nihayetinde tutarsızlığa götürmesidir. Büyüsü bozulmuş natüralizmin sadık ve dobra savunucusu, Duke Üniversitesinden bir filozof olan Alexander Rosenberg'dir. O *The Atheist's Guide to Reality* adlı eseri boyunca bu görüşü incelerken, benim *humanitas* dediğim şeylerin tümünün hayali olduğunu iddia eder.²⁷ Bu incelemenin ana fikri: "Madem ki yönelimsellik yoktur o halde düşünce de yoktur. Bu durumda akıl diye bir şey de yoktur. Dolayısıyla herhangi bir görüşü kabul etmek için hiçbir sebep yoktur." Fakat Rosenberg'in kitabı başından sonuna, herhangi bir görüşü kabul etmek için hiçbir gerekçe olmadığına dair kendi görüşünün kabul edilmesi için gerekçeler sunma iddiası taşıyor. Sözde onun meselesi rasyonellikti ama o bunu takip etmez. Öyle görünüyor ki bizatihi akıl yürütme faaliyeti için doğal olamayan (non-natural) fenomenler gereklidir. Büyüsü

eds., *The Soul Hypothesis: Investigations into the Existence of the Soul* (New York, NY: Continuum, 2010).

²² Bkz: Jonathan Israel's *Radical Enlightenment: The Making of Modernity, 1650–1750* (New York, NY: Oxford University Press, 2001).

²³ "Guru" nitelemesinin Arapça tercümede âlim ile karşılandığını görmekteyiz. Ancak Nedelisky burada ironi yaptığını *guru* nitelemesinin "hiçbir şeyden anlamayan ancak anlar gibi yaparak para kazananları" ifade etmek için kullandığını belirtmektedir.

²⁴ Burada aydınlanmanın mutlak temel, tümel açıklama, kusursuz dil isteğinin ve tüm gerçekliği ölçümün nesnelere indirgeyen tavrının zorunlu sonucu olan *natüralizmin* sağlayabileceği büyümlü kusursuzluk ima ediliyor. (m.n).

²⁵ Daniel Dennett, *From Bacteria to Bach and Back: The Evolution of Minds* (New York, NY: Norton, 2017); Alex Rosenberg, *The Atheist's Guide to Reality: Enjoying Life without Illusions* (New York, NY: Norton, 2012).

²⁶ Hunter and Nedelisky, *Science and the Good*, ch. 8.

²⁷ Rosenberg, *The Atheist's Guide to Reality*.

bozulmuş natüralizmin tamamen lafûgüzaf olduğu anlaşılıyor.

Büyülenmiş natüralist ise insan deneyiminin çok daha tekinsiz fenomenlerinin (*humanistas*) her şeye rağmen doğru şekilde açıklanabileceğine inanıyor.²⁸ Bazıları buna naif bir inanç besleyebilir. Çünkü onlar natüralizmin bu fenomenleri açıklama hususunda karşılaştığı zorluklardan bihaberdir. Yine de çoğu bu durumun farkındadır. Henüz bulamamış olsak bile, her şeye rağmen onlar, böyle bir açıklamanın var olduğuna dair inançlarını korumaktadır. Dört yüz yılı aşkın bir süredir *humanistas*'ı naturalize etme girişimlerindeki genel başarısızlık düşünüldüğünde bu polyannacı tavrın kaynağı nedir? Bazıları bunun nedenini alternatiflerin tümünün daha kusurlu olduğu düşüncesine dayandırır. Geniş kategorilerinde insan tecrübesinin büyük bir kısmı daha kesin görünüyor. Genellikle bilmek zor olsa da hakikaten ahlaki doğru, özgür irade ve bilinç vardır. Dolayısıyla bunun üzerini örtemeyiz. Ancak aynı zamanda deneyimlediğimiz her şeyin eninde sonunda temel ampirik gerçeklikten doğması gerektiğini de inkâr edemeyiz. Sonuçta natüralizmin alternatifi ne olabirdi ki? Temelde bilimsel olmayan bir gerçeklik mi? Böyle bir şey olsa bile güvenilir bilimsel yöntemlerden ayrılmak zorunda olmamıza rağmen onu nasıl bilebiliriz?

DAHA KÖTÜ BİR NÂM İLE DAHA İYİ BİR ALTERNATİF

Bu soruları yanıtlamak bize sonraki düşünce gruplarımızı sunar. Bu grupların cazip bir adı yoktur. Aslında, mevcut durumda basitçe *non-naturalism* olarak bilinir. Bu kategorileri birleştiren çatı görüş, adının çağrıştırdığı gibi, her birinin bilimsel terimlerin tasvir edemeyeceği bir şeyi bir şekilde gerçek olarak kabul etmesidir. Sloganik ifadesiyle: *Bilim her şeyi açıklayamaz*. Bir natüralist olmamanın en bariz yolu Tanrı'nın var olduğunu düşünmektir. Çünkü bilim görünmez, metafiziksel bir varlığı açık bir şekilde tasvir edemez. Tanrı atomaltı parçacıklardan oluşan, kütle sahibi mürekkep bir varlık değildir. Ama bu konuda pek çok farklı görüş vardır.

Dün natüralist olmayanlar birtakım şeylerin bilimsel terminolojiyle açıklanamayacağını düşünürken bugünlerde onların kahir ekseriyeti bazı şeylerin bu yöntemle açıklanabileceğine inanıyor. Velhasıl, onlardan çok azı yokluğun bilimsel terimlerle açıklandığını düşünür. Önceleri her şeyin esasında zihinsel ve ruhsal olduğunu savunanlar vardı.²⁹ Şimdi ise bazı temel zihinsel veya ruhsal gerçeklikleri kabul eden natüralist olmayanlar, bunun yanı sıra ampirik bir dünyanın olduğunu da kabul eder.

Natüralist olmayan pozisyonları kategorize eden can alıcı soru; *humanitas*'ın kâinatta *neden* ve *nasıl* ortaya çıktığıdır? İnsanın da dahil olduğu bir gerçeklik için

²⁸ Bir örnek için bkz: Natüralistik Düalizm Üzerine, Brie Gertler's "In Defense of Mind-Body Dualism," in *Reason and Responsibility: Readings in Some Basic Problems of Philosophy*, eds. Joel Feinberg and Russ ShaferLandau (Boston, MA: Wadsworth, 2013), 312–23.

²⁹ İdealizmin önce savunucuları arasında Analitik felsefenin ortaya çıkışıyla büyük ölçüde ortadan kalkan İngiliz idealist okulunu etkileyen, (Hegel ve Schopenhauer gibi) geniş ölçüde Kantçı Alman idealist geleneğinden birçok kişi yer alır.

gerekli yapı taşlarına dair bir fikrimiz olsa bile bu bize yapı taşlarının niçin bu özel gerçekliği oluşturmak amacıyla doğru bir şekilde bir araya geldiğini söylemez. Diyelim ki bu, bir mimari harikanın yapısı ve malzemelerini merak etmekle onun tasarımı ve üretimini merak etmek arasındaki farktır. Sorulardan biri biçim ve malzemelerle diğeri ise tamamen onun nasıl inşa edildiğiyle alakalıdır. Bu var oluş alanında belirmenin izahının ne kadar anlamlı olduğu meselesidir. (Kaba açıklamalar karşısında bu felsefi ifadeler anlaşılırdır.) Hem natüralist olmayanlar hem de büyülenmiş natüralistler için bu acil bir problemdir.

Kuarklar gibi temel fiziksel maddelerin yaşam, bilinç, değer ve diğer *humanitas*'ların meydana gelmesi için gerekenlere sahip olduğunu varsayalım. Durum böyle olsa bile niçin kuarklar, doğa yasaların yönlendirdiği şekilde, eninde sonunda yaşamı üretecek şekilde kendilerini organize etsinler ki? Ne temel fiziksel maddeler ne de onların tabi olduğu yasalar hakkında yukarıda bahsedilenlerin gerçekleşebileceğini gösteren herhangi bir bilgimiz yok. Dahası canlı organizmalarda rasgele mutasyonlar gerçekleştiren doğal seçim, bilhassa bilinçli *insan* varlıkları bir yana, niçin bilinçli varlıklar üretiyor? Bizim *rastgele* ifadesinden kastımız mutasyonda fark edilebilir bir telosun olmamasıdır. Bu yüzden natüralistik realitenin yaşamı ve bilinci meydana getirmesi son derece imkânsız görünüyor.

Ancak o, bunu yaptı. Peki bundan çıkarmamız gereken sonuç nedir?

Kimileri bizim tek kelimeyle şanslı olduğumuza inanıyor ve herhangi bir evrenin son derece olasılık dışı olduğundan dolayı bizimkinin de böyle olduğuna şaşırılmamız gerektiğine işaret ediyor. Ancak birçoğları için bu yanıt açıkça reddedilir görünür. Bir kutudan saçılan 500 kürdanın oluşturabileceği sayısız olası eşleşmeleri düşünün. Her bir olası eşleşmenin, beklenen eşleşme olması son derece muhaldir. Yine de aşağıya bakıp dökülen kürdanların adınızı hecelediğine şahit olursanız bu; sadece “Pekâlâ, bu diğer herhangi bir sonuç kadar olasılık dışıydı...” gibi bir cevaptan daha fazla açıklama gerektirdiği hissi uyandırabilir.

Bazıları (“hassas-ayar” gözlemine karşı çıkarken yaptıkları gibi) evrenimizin, bir evrenin ortaya çıkabilmesi için gereken tüm koşulları sağlayan, “çoklu evren”de yer alan çok sayıda evrenden yalnızca biri olduğunu öne sürüyor. Tahmin edebileceğimiz gibi bu evrenlerin neredeyse tamamında bilinçli yaşamlar gelişmez. Sadece onların çok, çok küçük bir kısmında bilinçli yaşam mümkündür. Ayrıca onlardan birinde bulunmadığımız müddetçe bilinçli ve canlı olduğumuzu fark edemedik. Dolayısıyla bunu fark etmemiz gerçekten şaşırtıcı değil.³⁰ İşte, böylece sorun çözüldü.

Bu yanıtın problemi, gerçekliğin havzasında *humanitas*'ın gelişimini daha çok olanaklı kılmak amacıyla neredeyse sonsuz sayıda ek evren varsayımını

³⁰ Max Tegmark's “The Multiverse Strikes Back,” Scientific American, July 19, 2011, <https://www.scientificamerican.com/article/multiverse-the-case-for-parallel-universe/>.

gerektirmesidir. Bu, en hafif tabirle, kaba bir tavsiyedir.

Bu yüzden natüralist olmayanlar için, zor da olsa hakkından gelinmesi gereken mesele şudur: Evreni sonsuzca çoğaltmadan ya da varlığımızın değerini göz ardı etmeden, fiziksel (maddi) dünya ve *humanitas*'ın müşterek bir gerçeklikte nasıl bulunduğunu açıklamak. Thomas Nagel'in tartışmalı kitabı *Mind and Cosmos*'da yapmaya çalıştığı tam da budur.³¹

Nagel'in çözüm önerisi; yeni teleolojik doğa yasaları varsaymaktır. O, tıpkı bazılarının fiziksel dünyanın hareketlerini açıklayan yasalar olduğuna inandığı gibi *humanitas*'ın kilit noktalarını fiziksel dünyanın zaman içerisindeki inkişafıyla ilişkilendiren yasalar olduğunu iddia ediyor. Bir açıdan yasalar evvelen canlılığı saniyen bilinçli yaşamı meydana getirmeyi "hedeflemektedir". Diğer taraftan bu yasalar, canlılığın oluşumunu desteklemek için rastgele molekül dizilmeleri ve bilinçli organizmaların evrilmesini sağlayan doğal seçim üzerinde baskıya benzer şeyler uygulayacaktır. Şayet bu tür yasalar varsa, bilinçli yaşamın var olduğu gerçeği çok da şaşırtıcı değildir. Aksine, bu tür yasalar nazarı dikkate alındığında beklememiz gereken şey budur. Onlar, *humanitas*'ın ortaya çıkışını anlaşılır kılacaktır.

Nagel'in görüşünün karşılaştığı temel zorluk, gerçekliğin yaşamı ve bilinci üreten yasalara sahip olduğu fikrini anlamanın güçlüğüdür. Bazı değerli çıktıları desteklemek rasyonel fail için önemli bir şeydir. Biz insanlar değerli şeylerin kıymeti harbiyesini anlayabilir ve bu nedenle değer namına eylemeye gayret edebiliriz. "Hayatı güzel olduğu için onun hayatını kurtarmayı denedim" makul bir iddiadır. Ancak bizatihi gerçeklik, yaşam ve bilinç gibi değerli şeyleri ortaya çıkarmak için "eyleyebilecek" rasyonel bir fail değildir. Bu, *The Lord of the Rings*'de ki büyücü Gandalf'ın Tek Yüzüğü'nü "*bulunmak istediği*" iddiasını akla getiriyor. Tek fark, bu durumda o fantezi romanında bir yüzük olmayıp gerçekliğin ta kendidir. "Gerçeklik bilinçli yaşamın var olmasını ister" ifadesi tutarsız değilse de derinden kafa karıştırıcıdır.

Görünen o ki, gerçekliğin yaşama ve bilince torpil yapacağını açıklamak için hâlâ başka gerekçelere ihtiyacımız var. Muhtemelen tahmin ettiğiniz gibi, Nagel var olmadığını umduğunu ifade etse de benim henüz tartışmaya açmadığım tarihsel olarak popüler bir seçenek daha var.³²

ÜÇ BÜYÜKLER

Tabi ki bu seçenek Tanrı'dır. Bariz bir şekilde öne çıkan natüralist olmayan görüşler, "Üç Büyük" monoteistik dinin yani; Hristiyanlık, İslam ve Yahudiliğin metafiziksel uzantısıdır. Bu görüşlerin daha yaygın versiyonlarının bazılarında Tanrı, akıl ve irade gibi sıfatlara sahip kişilikli bir varlıktır. Bu bakış açılarına göre, Tanrı'nın insanı sıfatları hususunda (ister tedricen evrim yoluyla ister aniden özel yaratış

³¹ Thomas Nagel, *Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature Is Almost Certainly False* (New York, NY: Oxford, 2012).

³² Thomas Nagel, *The Last Word* (New York, NY: Oxford University Press, 1997), 130-31

yoluyla olsun) kendisine benzemesi için yarattığı varsayılır. Yani *Humanitas* her şeyden önce *divinitas*'tan bir tür armağanıdır. Onlara göre bilinçli yaşamın ortaya çıkması kozmik bir rastlantıdan ziyade bilinçli yaşam, aslî varlıkta yani Tanrı'nın kendisinde mevcuttur. Yani Tanrı yaratma yoluyla kendinden bahşeder ve daha yüksek bilinçli yaşam formları meydana getirir. Bu ifadeler doğrultusunda üç büyüklerin perspektifinden *humanitas*'ın ortaya çıkışı anlaşılabilir.

Gördüğümüz gibi, çeşitli natüralist olmayan perspektifleri elden geçirmeye yönelik ilk adım, *humanitas*'ın ortaya çıkışına yönelik açıklamalarının ne kadar anlamlı olduğuna bakmaktır. İkinci adım ise bir görüşün, doğal (natural) ile doğal olmayan (non-natural) arasındaki uyumu ya da ayrımı tutarlı bir şekilde yapıp yapmadığına bakmaktır. Kendi görüşünün “parçalı” olduğunu söyleyen kimseyi tanımıyorum ve fakat bu betimsel açıdan bazı görüşler için doğrudur. Analitik felsefe disiplini açısından, bu tür görüşler, natüralist olmayanlar arasında son derece yaygın görülmektedir. Klişe bir açıklama, “nesnel değer” gibi elden çıkarılmayan şu ya da bu inatçı fenomenler haricinde, birisinin natüralistik vasatı çok makul bulması olabilir. Atomaltı parçacıklar ve onların özellikleri gibi bilimsel olarak betimlenebilen yapı taşları, kerameti kendinden menkul bir şekilde üst üste konur ve böylece bazı şeyler iyi ve değerli olur. Fakat *nesnel değer* fiziksel temeli ile nasıl kompoze edilebilir? Kimileri bu bağlamda bir teoriye sahip olacakken kimileri ise cehaletini izhar edecek: “Hiçbir fikrim olmamasına rağmen objektif gerçeklik ve ondan daha geniş ölçekli fiziksel fenomenler dünyası bir şekilde bir arada var oluyorlar.

Diğer yandan, beynin işleyişinin insan bilicini açıkladığına inanan, özünde tüm mevcudatın bir şekilde bilinç sahibi olduğuna inandığı için bilincin ancak insan beyinde ortaya çıkabileceğini düşünen bir bilişsel bilimci olduğunu farz edelim. (Panpsizizm adı verilen bu görüş her geçen gün daha popüler hale geliyor³³) İşte bu bilim insanının bakış açısı daha bütüncüldür. Çünkü o doğal ve doğal olmayan arasında daha temel bir ilişki olduğunu varsayar.

Bu parkurda da üç büyükler yüksek puan alıyor. Onların görüşleri *humanitas*'ın izini Tanrı'daki kaynağına kadar sürebilse de Tanrı'nın aksine insanoğlu, yaratıkların geri kalan ekserisi gibi maddi bir temele sahip olan “topraktan” (Tekvin 2/7) oluşturulmuştur. Bu ayet, fiziksel olanın bir bakıma *humanitas*'ın kaynağı olduğunu ve ona dayanak teşkil ettiğini gösteriyor. Haliyle bu görüşlerden hem bütünsellik hem de *humanitas*'ın varlığına dair bir açıklama elde ederiz.

Gerçekliğin teistik pozisyonlarının Hristiyan, Müslüman ve Yahudi versiyonları Orta Çağ'ın başlarında çözüm sundu. Her hâlükârda bu gelişme hemen hemen aynı senaryoyu takip etti: Kutsal kitaplarınızdan Tanrı hakkında bildiklerinizi çekip çıkarın ve Aristoteles'in metafizik sistemindeki Muharriki Evvel rolüne yerleştirin. Daha sonra Tanrı hakkındaki dini ayrıntılar sistemin geri kalanına doğrudan sızacak ve son

³³ David J. Chalmers, “Panpsychism and Panprotopsychism,” in Panpsychism: Contemporary Perspectives, eds. Godehard Brüntrup and Ludwig Jaskolla (New York, NY: Oxford University Press, 2017), 19–47.

tahlilde bu sistemlerin her biri daha spesifik olarak Hristiyanlaşacak, Müslümanlaşacak ya da Yahudileşecekti. Ancak genel çerçevede Aristotelesçi kaldı.³⁴

Aristoteles ve aralarında Thomas Aquinas'ın da bulunduğu sonraki takipçilerine bakılırsa onların metafizik sisteminin büyük bir bölümü sadece ortak deneyim dünyası hakkında akıl yürütülerek bilinebilir. Örneğin, yaralanmış bir hayvana denk geldiğiniz zaman hayvanın aldığı hasarın onun için iyi olmadığını kavrarınız ve bu nedenle onun için neyin iyi olduğuna dair bir şeyler öğrenebilirsiniz. Böylece onun gelişim aşamaları hakkında da bazı bilgilere sahip olabilirsiniz. Teistik sentezleri farklı kılan, onları formüle edenlerin, *Tanrı tarafından kendilerine özel olarak vahyedildiğine inandıkları* bilgileri de senteze dahil etmeleridir. Farzı muhal, deneyim üzerine kafa yormak, bizi Tanrı'nın insan doğasına İsa Mesih olarak büründüğünü, Muhammed'in Allah'ın peygamberi ya da Yahudilerin Tanrı'nın biricik, seçilmiş halkı olduğu sonucuna ulaştırmayacaktır. Vahiy ilavesi bu sentezlerin albenisini azaltır. Çünkü "vahiy ilavesini" sadece Tanrı'nın bizimle hakikaten konuştuğunu kabul edenler onayacaktır. Ayrıca vahiylerin spesifik içeriklere sahip olması çekiciliklerini daha da azaltır. Çünkü genellikle onlar; herkesin günahkâr olduğu, bazılarının ebedî cehennem azabına gark olacağı, herkesin boyun eğmesi gerektiği gibi çoğu zaman makul bulmadığımız iddiaları içerir.

Daha özel felsefi bir açıdan, Üç Büyükler'in en büyük sorunu *kötülük problemidir*. Eğer Tanrı kusursuz bir şekilde iyiyse, her şeye gücü yetiyor (kâdir) ve her şeyi biliyorsa (alîm) o halde gerçeklik içerisinde *kötülük* olmamalıdır. Şayet tamamen iyiyse, kötülüğü önlemek isteyecektir; ki her şeye gücü yetiyorsa kötülüğe engel olabilecektir. Aynı zamanda her şeyi biliyorsa kötülüğün önünü almak amacıyla eylemlerinin sonuçlarını her an görebilmelidir. Her şeye rağmen kötülük vardır. Hatta genellikle korkunç bir kötülük vardır. Bu nedenle Tanrı yokmuş gibi görünür.

Veyahut en azından bu önermeler dizisi bazen bu şekilde gündeme gelir. İşin özünde önermenin sonucu çok daha çetrefillidir. Kastettiğim şeyi yakalamak için şu düşünce deneyine dalın: Say ki ormanda gezinirken bir çömleğe (saat değil)³⁵ denk geldin. Onu alıp inceliyorsun ve çömleğin estetik inceliği barındıracak şekilde, sapının ise onun tam aksine acemice (hatta grotesk tarzda) biçimlendirildiğini fark ediyorsun. Ayrıca çömleğin yüzeyinin zarifçe boyandığını fakat iç kısmının sadece rastgele fırça darbelerine maruz kaldığı görüyorsun. Tüm bunlardan çıkardığın sonuç ne olmalı? Doğal olarak kilin bizatihi kendisini bu denli muazzam bir şekle sokması ve yüzeyini armonik bir şekilde renklerle donatması imkânsız olduğundan

³⁴ Hristiyan Aristotelesçiliğin paradigmatik durumu için Thomas Aquinas'ın Summa Theologiae'sına; İslami bir örnek için İbn Rüşd'ün On the Harmony of Religions and Philosophy'sine ve Yahudilik açısından Maimonides'in The Guide for the Perplexed'ine bakınız.

³⁵ Paley'in saat örneği teleolojik kanıtın özünü ifade etmektedir. (William Paley, "Doğal Teoloji", çev. C. S. Yaran, Gelen-eksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar I, der. Recep Alpyağılı (İstanbul: İz Yayınları, 2011), s. 392 vd) (m.n).

dolayı elbette bu çömlek, birilerinin elinden çıkmıştır. Bu çömlek gerçekten de gözü güzeli tartan ve toprağa şekil verme becerisine sahip olan birisi tarafından yapılmış olmalıydı. Ancak çömleğin iç dekorasyonunun dandikliği ve kulpunun şeytani görünümü hikâyenin burada bitmediğini fark etmenizi sağlıyor. Pek çok olası açıklama olduğu için burada sonuç oldukça muğlaktır. Belki de çömlekçi ani, keskin psikolojik geçişlere meyillidir. Kili yoğurmaya bir sanatçı olarak başlamış ancak bir çaylak ya da daha kötüsü olarak bitirmiş olabilir. Belki de işinde mahir ancak kötü niyetli bir sanatçı, sadece kulpu ve içinin göze batan durumunu ön plana çıkarmak için çömleği göz alıcı öğelerle donatmıştır. Veyahut orijinal eser mükemmeldi ancak daha sonra ikinci sınıf bir sanatçı eliyle hasar gördü ve onarıldı vb.

Ancak, çömleğin göze hitap etmeyen yönleri, tasarımcı veya tasarımcıların genel karakteri ya da niyetleri hakkında yapılan herhangi bir kolay çıkarımı engellese bile çömleğin göz alıcı yönleri estetik yönelimsellik³⁶ dışında tasarlanmış olamayacak kadar harikulade görünüyor. Ayrıca, kötülük problemine karşı geliştirilen pek çok kabul edilebilir çözüm vardır. Tanrı'nın mükemmelliğini, alim olmasını ya da kâdiri mutlak olduğunu inkâr edebiliriz. Tanrı'nın iyi olmasına rağmen niçin kötülüğe izin verdiği hakkında birtakım karmaşık hikayeler de anlatabiliriz. Fakat gerçekliğin estetik ve etik açıdan önemli yönleri herhangi bir tasarımcının olmadığı sonucuna ulaşmayı zorlaştırabilir.³⁷ Tanrı'nın yaşamın ve bilincin ortaya çıkışını (ve bunların fiziksel olanla birleşmesini) açıklamada oynayabileceği rol, yalnızca teizmin inandırıcılığını artırır.

Ancak kötülük problemine bu tarz bir cevap, Üç Büyükler'den hiçbirini daha makul kılmaz. Çünkü her biri yaratıcının kusursuz iyi, alim ve kâdiri mutlak olduğu inancına teslim olmuştur. Üç büyükler'den herhangi birini kötülükle yan yana getirmek “karmaşık hikaye”ye cevap vermeyi gerektiriyor gibi görünüyor.

SEKÜLER TEİZM: NATÜRALİST HİYERARŞİYİ TERSİNE ÇEVİRMEK

Peki ya rasyonel olarak desteklenen Tanrı'ya kucak açar ve vahyedilen dini terk edersek?

Bu, on dokuzuncu yüzyılın ya da Pre-Sokratiklerden bazılarının deizmine benzer bir anlayışa dönüş olacaktır. Hiç değilse böyle bir tabloda yaratma etkinliği fark edilebilir gerçekliğin büyük bir kısmını açıklığa kavuşturan rasyonel, güçlü bir Tanrı vardır. Buna göre Tanrı'nın bilinçli insan yaşamını yaratması, *humanitas*'ın var

³⁶ Kant'a göre yargıya varırken iki türlü kaygımız vardır. İlki teleolojik/ereksel yargı. Yani bir amaca dönük yargı. İkincisi ise estetik yargı. Yani estetik kaygıya yönelik yargı. Kararlarımız içinde bulunduğumuz duruma göre değişir. Örneğin manavdan elma seçiyorsunuz. Elmaları seçerken estetik kaygınız hakimse güzel ve hoş görünenleri tercih edersiniz. Ama ihtiyacınızı en sağlıklı şekilde karşılayacak bir ereğe göre hareket ederseniz güzel görünmese de organik olanını alırsınız. Böylece buradaki hakim yargı ereksel olur. Elmalardan hem organik hem de en hoş görünüme sahip olanı seçmeniz durumunda yargınıza estetik ve ereksel kaygı aynı anda hâkim olur. “Tam istediğim gibi” dediğiniz zaman hem ereksel hem de estetik kaygının tatmin edilmiş olduğu anlamı çıkar. Çoğu zaman karar verirken birinden birini tercih etmek zorunda kalırız. (m.n).

³⁷ Burada ifade edilen mesele yakın dostum Mario Vilella tarafından işaret edildi. Ancak başka kimseler de benzer gözlemler yapmış olabilir.

olabilmesi ve onun öneminin geçiştirilmemesine dair anlaşılabilir bir açıklama sağlar. Fiziksel olan ile *humanitas*'ın birliği, kabaca aşağıda yapılacağı gibi Aristoteles'in "doğa felsefesi"ne atıfla gerçekleştirilebilir.³⁸

Aristotelesçi metafiziğin ana kaidelerinden biri; tözün, insanlar ve diğer hayvanlar gibi sıradan canlılar da dahil,³⁹ en temel olduğu ve geriye kalan hemen hemen her şeyin nihayetinde tözlerle ilişkili olarak anlaşılması gerektiğidir. Aynı zamanda var oluş alanına çıkan her şey dört tür *nedenle* anlaşılabilir (bugün söyleyecek olsaydık; dört tür *açıklama* derdik). *Maddi* neden yani; bir şeyin yapıldığı şey, *sûrî* neden yani; herhangi bir şeyi biçimsel olarak olduğu gibi yapan şey, *fâil* (efficient) neden yani; bir şeyin var olmasına sebep olan şey, *gâî* neden yani; bir şeyin amacı, bir başka deyişle var olma nedenidir.

Üç büyükler mezkûr çerçeveyi aldı ve var olan her şeyin gâî nedenini yaratıcılarının niyetleriyle ilişkilendirdi. "Seküler teist" görüşü de aynı tarzda hareket edebilir: Her şeyin gayesi, yaratıcı tarafından onun içerisine yerleştirilmiş olarak görülebilir ki tüm bu amaçlar uyumlu bir bütün halinde örülsün. Bu şekilde en temel şeylerin tümü (insanlar ve hayvanlar gibi varlıklar) gayelerinin uyumunda birleşir. Bu sistemde atom altı parçacıklar ve kuantum fenomenleri bitkiler, hayvanlar ve insanları desteklemek ve yaşamı ortaya çıkarmak için bu şekilde tasarlanmıştır.

Böylece, bilinç, amaç, yönelimsellik ve zihin fiziksel yapıyla ilişkilendirilmiştir. Çünkü temel maddi şeyler, maddi olmayan şeyler için oynadıkları roller açısından anlaşılır. Bu yaklaşım canlıların temel maddi şeyler açısından anlaşılması gerektiğini vazedenden natüralist hiyerarşinin tersine çevrilmesidir. Ancak sonuç, daha fazla birleştirici natüralist olmayan bir metafiziktir.

Birleştirici, anlaşılır ve *humanitas*'ı olumlayan tavrıyla seküler teizm, bu çalışmada serimlenen diğer görüşlerin karşılaştığı şu problemlerden kaçınmayı başarabilir: Büyüsü bozulmuş natüralizmin karşı karşıya kaldığı tutarsızlık, büyülenmiş natüralizmin (gerçekliği) parçalaması ve (fiziksel olanla *humanitas* arasında) ilişki kurmayan gayri natüralistlerin çektiği sıkıntı, Nagelci, gayri natüralistliğin yüzleştiği tuhaf "işleyen yasalar" sorunu, üç İbrahimî geleneğin dinî metafiziğinin güvenilirliğini sekteye uğratan ihtilafli dinî vahiy ve kötülük probleminin daha keskin versiyonları. Sonuç olarak natüralizmin, insana özgü olanı açıklama hususundaki hissedilen acizliğini fark etmeye başladığımızda yaratıcı, aşkın bir varlığın açıklayıcı değeri yeniden gündeme gelebilir. Belki de seküler teizm yeniden zamanı gelmiş bir fikirdir.

³⁸ Erişime açık, çağdaş yeni bir anlatım için bkz: Edward Feser's Aristotle's Revenge: The Metaphysical Foundations of Physical and Biological Science (Neunkirchen-Seelscheid, Germany: Editiones Scholasticae, 2019).

³⁹ İngilizce aslında bulunan ve bizim Türkçeye aktardığımız bu ara cümlelerin metnin Arapça tercümesinde atlandığını tespit etmekteyiz.

KAYNAKÇA

“Metaphilosophy: Naturalism or Non-Naturalism?,” *The Philpapers Surveys, Centre For Digital Philosophy And Philosophy Documentation Center*, Accessed April 24, 2019, <https://Philpapers.Org/Surveys/Results.Pl>.

Aylesworth, Gary, "Postmodernism", *The Stanford Encyclopedia Of Philosophy* (Spring 2015 Edition), Edward N. Zalta (Ed.), URL = <<https://Plato.Stanford.Edu/Archives/Spr2015/Entries/Postmodernism/>>.

Chalmers, D.J. 1995. "Facing Up to The Problem of Consciousness". *Journal of Consciousness Studies*. 2 (3): 200-219.

Chalmers, David J. 2017. "Panpsychism And Panprotopsychism". *Panpsychism: Contemporary Perspectives*. eds. Godehard Brüntrup And Ludwig Jaskolla. New York, NY: Oxford University Press. 19-47.

Collier, Andrew. 1994. *Critical Realism: An Introduction to Roy Bhaskar's Philosophy*. London: Verso.

Dennett, D. C. 2018. *From Bacteria to Bach and Back: The Evolution of Minds*. New York: W W Norton & Company.

Ferraris, Maurizio, And Sarah De Sanctis. 2015. *Manifesto of New Realism*. Albany: State University of New York Press. <http://Qut.Ebib.Com.Au/Patron/Fullrecord.Asp?P=3408969>.

Feser, Edward. 2019. *Aristotle's Revenge: The Metaphysical Foundations Of Physical And Biological Science*. Neunkirchen-Seelscheid: Editiones Scholasticae.

Gabriel, Markus, and Gregory S. Moss. 2015. *Why The World Does Not Exist*. Cambridge: Polity Press.

Gay, Peter. 1969. *The Enlightenment: The Science of Freedom*. New York, NY: Borzoi Books

Gertler, Brie. 2013. "In Defense Of Mind-Body Dualism". *Reason And Responsibility: Readings in Some Basic Problems of Philosophy*. eds. Joel Feinberg And Russ Shafer Landau. Boston, MA: Wadsworth. 312-23

Gregory, Brad S. 2015. *Unintended Reformation - How A Religious Revolution Secularized Society*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Harman, Graham. 2018. *Speculative Realism: An Introduction*. Cambridge: Polity Press.

Hunter, James Davison, And Paul Nedelisky. 2018. *Science and The Good The Tragic Quest for The Foundations of Morality*. New Haven: Yale University Press.

Israel, Jonathan Irvine. 2001. *Radical Enlightenment: Philosophy And The Making of Modernity, 1650-1750*. Oxford: Oxford University Press.

Machery, Edouard. 2012. "Why I Stopped Worrying About The Definition of Life... And Why You Should as Well". *Synthese*. 185 (1): 145-164.

Nagel, Thomas. 1997. *The Last Word*. New York: Oxford University Press

Philip S. Gorski. 2013. "Beyond The Fact/Value Distinction: Ethical Naturalism And The Social Sciences". *Society*. 50 (6): 543-553.

Rosenberg, Alexander. 2012. *The Atheist's Guide to Reality: Enjoying Life without Illusions*. New York: W.W. Norton.

Stroud, Barry. 1984. *The Significance of Philosophical Scepticism*. Oxford: Clarendon Press.

Taylor, Charles, And Hubert Dreyfus. 2015. *Retrieving Realism*. Cambridge, MA ; London: Harvard University Press.